

SZÁSZ ANNA

Bent és kint

Aki bűnös – az bűnös. Annak büntetés jár.

Magyarországon a törvényszegőket az esetek túlnyomó részében még mindig zárt intézményben letöltendő szabadságvesztésre ítélik, ritkán alkalmaznak alternatív büntetési módokat. A benti zárt és a kinti szabad világ között éles a határ, s azt csak az utóbbi években léphetik át olyan civil szervezetek tagjai, amelyek a fogvatartottakkal rendszeres kapcsolatot tartva, enyhítik az elszigeteltségüket, és felkészítik őket a szabadulás utáni időszakra, a társadalomba való visszailleszkedésre.

Az itt következőkben két olyan alapítványt mutatunk be, amelyek segítséget nyújtanak a fogvatartottaknak és a zárt intézményekből szabadulóknak. Valamint ismertetünk egy, a fogva tartott nők szabadulás utáni reintegrációjára, illetve annak esélyeire vonatkozó vizsgálatot.

A Váltó-sáv

„Kijöttem és megálltam a villamos előtt, először hirtelen azt sem tudtam, hogy felszálljak vagy elinduljak... megrémisztett az a sok ember, nem azzal a négy emberrel vagyok összezárva... addig azt láttam, hogy sorakozó, ki a műhelyig, sorakozó, be a műhelyig... álltam a kapuba’, és esküszöm, először az volt bennem, hogy legszívesebben visszafordulnék... betörök egy kirakatot és visszavitetem magam... megrémültem az egésztől...”

(Részlet az Alapítvány programjában részt vevő diákkal készült interjúból. Ezt, valamint az összes többi, amelyből idézek, Csáki Anikó, az Alapítvány munkatársa készítette.)

Diák vagy elítélt? Vagy hivatalos elnevezése szerint fogvatartott? A börtönszlang az elítélésre a bebálázás kifejezést használja. Vajon ebből képezhető-e múlt idejű melléknévi igenév?

A vagy-vagy helyett jelen esetben megfelelőbb az is.

„A Váltó-sáv Alapítvány tevékenységének lényege a büntetés-végrehajtási intézetekben előzetes letartóztatásban lévő, vagy ítéletüket töltő, valamint szabadlábon lévő, vagy szabadult, kriminális életvezetésű fiatalok és fiatal felnőttek (16–30 éves) megkeresése, gondozása, képzése, mentálhigiénés ellátása, reszocializációja, a társadalomba való beilleszkedési esélyek növelése.” (Mészáros Mercedes: A Váltó-sáv Alapítvány, szakmai leírás)

Az Alapítvány e cél érdekében működteti különböző projektjeit, melyek közül az egyik célja, hogy lehetőséget nyújtson a fogva tartott,

hosszúítéletes, akár 8–10 évre elítélt fiataloknak: ők is elvégezhessek a középiskolát. A segítők a tanulmányokra való felkészítést összekapcsolják a segítő munka egyéb elemeivel.

A magyar társadalom minden mássággal szemben meglehetősen intoleráns. Az a fajta demokratikus közszellem, amely Nyugat- és Észak-Európában több évtizeddel ezelőtt kialakult, amely abban a régióban áthatja az élet különböző területeit, amely elismeri, hogy az elítélteknek is lehetnek, sőt vannak emberi jogai, nálunk ma még csak a törvénytörésekben léteznek, de távolról sem honosodott meg.

Mi indítja az Alapítványt arra, hogy a bűnözőkkel szemben elutasító közegben ilyen úttörő vállalkozásba kezdjen?

A kérdést Mészáros Mercedesnek, az Alapítvány szakmai vezetőjének teszem föl, akkor, amikor arról beszél, hogy az általuk a börtönben érettségire sőt, egyetemi fölvételre felkészített fiatalokat bilincsbe verve, több ór kíséretében szállítják a vizsgák helyszínére, ám ott kiderül róluk: ők is hasonlóképpen vizsgázó-szurkoló diákok, mint a többiek, akik sosem láttak börtönt.

Az Alapítvány a *Belvárosi Tanoda Alapítványból* nőtt ki, amely szervezetről tudható, hogy deviáns fiatalokkal foglalkozik.

Mészáros Mercedes magyar szakos tanárként ott tanított tizenkét évig. 1997-ben, amikor két diákjuk előzetes letartóztatásba került, és a bűncselekmény súlyossága miatt ez az állapot több évig is elhúzódni látszott, úgy döntöttek, nem hagyják magukra, nem szakítják meg velük a kapcsolatot, sőt, amennyire a lehetőségeik engedik, ebben az élethelyzetükben is támogatják őket.

Az első tapasztalataik alapján, 1999 őszén indították meg a börtönmunkát, vagyis előzetes letartóztatásban lévő fiatalokat tanítottak és vittek el őket az érettségig, továbbá kidolgoztak egy programot a különleges helyzetben lévő fiatalok támogatására, személyiségük formálására-fejlesztésére.

– Bölcsésztanári végzettségem van, de a legtöbbet a gyakorlati munkában a fiataloktól és a kollégáktól tanultam – mondja Mészáros Mercedes. – Magát az Alapítványt 2002 augusztusában hoztuk létre. Valójában akkor, amikor bejárunk börtönökbe, amikor az egy-két évvel a szabadulásuk előtt álló fiatalokkal foglalkozunk, egy civil pártfogói rendszert igyekszünk kialakítani és működtetni, azaz a folyamatos utógondozást valósítjuk meg, amelynek lényege, hogy a bv. intézetben kezdett és kialakított segítő kapcsolat folytatódik a szabadulás után.

A miéltre a szóbeli válasz helyett álljon itt a Csáki Anikó–Mészáros Mercedes által jegyzett, az *Educatio* című folyóiratban 2003 nyarán publikált cikkből néhány passzus.

Címe: *„Pedagógiai munka a szabadságvesztés előtt és után”*

A mottó válasz lehet a kérdésemre:

„Ehhez inkább emberszeretetet kell, mint tanszeretetet.” (Részlet a fiatalokkal készített interjúkból)

A bevezetésből idézek:

„TÉMÁNK A »MÁSSÁG« EGY OLYAN MEGJELENÉSI FORMÁJA – kriminális életvezetésű, valamint letartóztatásban lévő és szabadult fiatalok –, amely sok emberből, akár pedagógusból is ellenérzést vált ki,

félelmet kelt. Még azok a kollégák is, akik munkánkat elismerik, kicsit különcnek »másnak« tartanak minket. Sokszor tapasztaljuk, hogy a pedagógus-kollégákat átjárja a »Hál' Istennek, ez nem a mi dolgunk« jóleső érzése. Mi viszont – 15 év deviáns fiatalokkal töltött idő és 7 év »börtönmunka« után – úgy gondoljuk: minden gyermekekkel és fiatalokkal foglalkozó szakembernek, tanárnak és pedagógusnak fel kell készülnie a deviáns viselkedésjegyek felismerésére, azok kezelésére, az iskolából való kimaradás megelőzésére. Hisszük, hogy az iskolából való kimaradás megelőzése, a diákok megtartása minden esetben jobb megoldás, mint eltávolításuk, mert ez a deviáns karrier első lépcsője lehet.”

A figyelmeztetés indokolt. Tudjuk, hogy az iskolák többsége nehezen viseli el azokat a gyerekeket, akiknek az átlagtól valamennyire is eltérő a magatartása. Ez nem újkeletű probléma, a még mindig poroszos rendszerben működő iskola hagyományosan az az intézmény, amelyben egy gyerek könnyűszerrel megkaphatja a deviáns bélyeget.

Itt azonban többről van szó, mint az iskoláról.

A rendszerváltozás, mint azt *Gazsó Ferenc* és *Laki László* szociológusok nemrégiben megjelent *Fiatalok az újkapitalizmusban* című, közösen írott tanulmánykötetükben kimutatták, drámai átrendeződést hozott a társadalomban, amelynek vesztesei hosszú távon a fiatalok.

„Mivel a társadalom létszámának mindössze hat százaléka rendelkezik megélhetést biztosító tulajdonnal, a tudástőke megszerzése maradna a legbiztosabb megélhetési forrás. Ám mind az alapiskola, mind a szakképzés teljesítménye romlik: azok a fiatalok, akik szociális és kulturális hátránnyal indulnak a családjukból, az iskolától nem kapják meg a felzárkózás esélyét. A fiatal korosztályok csaknem harminc (!) százaléka nem szerez át Magyarországon piacképes tudást – ezzel valószínűleg egy életen át tartó munkanélküliség elé nézhet, és hátrányait a saját utódaira is örökíteni fogja, ha a társadalompolitika nem avatkozik közbe.

A falun, kisvárosban élő fiatalok a szűk iskolaválaszték miatt is hátrányba kerülnek: az iskolák színvonala ugyanis az önkormányzatok anyagi teherviselésének vannak kiszolgáltatva. Nem véletlen, hogy kialakulóban van egy lassan a népesség egyharmadát kitevő »underclass«, »roncstársadalom«, amely a saját erejéből nem képes helyzetéből fölemelkedni.”

Egy másik dokumentum hátrányos helyzetű gyerekekről és fiatalokról.

A GYISM az 1997–2002 közötti időszakot átfogó, a Genfben működő Gyermek Jogainak Bizottsága számára készült „Jelentés a gyermeki jogok helyzetéről” című összeállításában nyíltan föltárta mindazokat az elmentmondásokat, amelyek a „nemzetközi egyezményeknek és a demokrácia követelményeinek megfelelő magyar jogszabályok” és azok végrehajtása között tapasztalható.

A jelentésből kiderül, a gyerekek maguk is érzékelik, hogy bizonyos csoportokkal igazságtalanul bánnak. A megkérdezettek 38 százaléka szerint fogyatékossgal élő társaik szenvednek el igazságtalan bánásmódot, 43 százalékuk szerint a szegényebbek kevésbé egyenlők, mint ők, 48 százalékuk pedig ugyanezt a „más etnikai csoporthoz tartozó gyerektársairól” gondolta.

1990 óta közel százezerrel nőtt a veszélyeztetett gyerekek száma, ma közel 260 ezren élnek az egészséges testi-szellemi fejlődéshez elégtelen körülmények között. A területenként egyenlőtlenül megoszló veszélyeztetettség a gyerekek több mint 70 százalékánál anyagi okok miatt áll fenn.

A jelentés szerint az oktatáshoz való jog csorbul a szegény szülők, a kistelepüléseken élők gyerekeinél, illetve a roma gyerekeknél. E három tényező gyakran összekapcsolódik.

Európában a gyerekek 2,5–3 százaléka tanul az enyhe fokban értelmi fogyatékosok iskoláiban, Magyarországon, *speciális iskolákban*, a tanulók 5,3 százaléka.

Az összбүнözés 1990 és 2003 között az 1998-as évben volt a legmagasabb. A gyermekkorú бүнelkövetők száma viszont 1997-ben: az akkor ismertté vált 4471 eset 2001-re 3714-re csökkent.

A fiatalkorú бүнözésben is az 1997-es év volt 13 793 esettel a csúcs, 2001-ben 11 452-en, a BM, Legfőbb Ügyészség statisztikája szerint 11 630-an, és ugyancsak az ő adataik szerint 2003-ban a fiatalkorúak közül már csak 10 473-an követtek el valamilyen бüntetendő cselekményt.

A GYISM-jelentés megjegyzése a gyermek- és fiatalkorúak бүнözéséhez:

„A társadalom az igazán hátrányos helyzetben lévő fiataloknak nem tud alternatívát, kiugrási lehetőséget biztosítani.”

A fiatalkorú бүнözésnek a fent vázolt tényezők alkotják a társadalmi hátterét. Feltételezem, az említetteken kívül súlyosan esik a latba a szülők munkanélkülisége, ami gazdaságilag, erkölcsileg, érzelmileg szétzilálja a családot, valamint a kirívó társadalmi egyenlőtlenségek, amelyek miatt a most felserdülő nemzedékeket orientációs zavarok jellemzik, értékváltság, és ezekből eredően gyakran tapasztalható agresszivitásba torkolló gátlástalanság.

De mindezekon kívül, minden egyes esetben, minden fiatal бүнöző karrierje mögött megtalálhatók az egyéni okok: szeretetlenség, érzelmi elhanyagolás, a szülő által ellenőrizetlenül, egyedül eltöltött idő, amivel egy serdülő nem tud gazdálkodni.

Csáki Anikó és Mészáros Mercedes a már idézett tanulmányukban arra is felhívják a figyelmet, hogy a deviáns karriernek megvannak az egymástól elkülöníthető, viszonylag jól felismerhető szakaszai, amelyekből azt a következtetést vonták le, hogy „az iskola deviáns, бүнözői karrierjük kibontakozásának megakadályozására sokat tehetett volna... fontos, hogy a pedagógusképzésben megjelenjen az a szemlélet, hogy nemcsak jól tanuló, »problémamentes« diákok vannak, hanem a padokban más típusú diákokkal is lehet találkozni, akik ugyanúgy vágnak szerezetre és törődésre, mint a többiek – ha nem jobban.”

Létfontosságú kapcsolatok

„A fiatalok között kevés a visszaeső elkövető, de a felnőtt visszaesők körében 80 százalék azok aránya, akik fiatalon követtek el először bűncselekményt.” (Paksi Sándor: Belügyi Szemle, 2002)

„Kérdés: Mi az, ami ebben az egészben nagyon fontos?

Válasz: A segítőnek a szerepe, a személye. Tehát, ha sikerül jó kontaktust kialakítani, az mindenben, szó szerint mindenben átsegít.”

(Részlet a Program diákjaival készített interjúkból)

A Magyar Helsinki Bizottság 2002-ben megjelent, *Börtönviszonyok Magyarországon* című könyvében megállapítja: „A magyarországi börtönök telítettsége 170 százalékos, a büntetés-végrehajtási intézményekre vonatkozó jogszabályok egy része sok helyütt nem érvényesül.”

A börtönre vonatkozó jogszabályok lehetőséget adnak a reintegráció támogatására, ám az intézmények lehetőségei korlátozottak.

Tóth Herta tapasztalatai szerint, aki a Közép Európai Egyetem (CEU) tudományos munkatársaként a *Börtönből kikerülő nők társadalmi beilleszkedésére* vonatkozó, hat országban folyó kutatásban a magyarországi viszonyok vizsgálatával vesz részt (a vizsgálatra később majd visszatérünk), a női börtönökben a fogvatartottakat igen kevésbé készítik fel a szabaddulás utáni életre, a társadalomba való visszailleszkedésre.

A túlszűfolttság miatt – a kalocsai női börtönben a telítettség 170–180 százalékos – egy nevelőnek 70 fogvatartottal kell(ene) személyre szabottan foglalkoznia.

A nevelők tevékenysége azonban többnyire az adminisztratív feladatok ellátására szorítkozik, egyebek között ők olvassák a kimenő és a bejövő leveleket, és döntenek el, hogy azok a címzetteknek továbbíthatók-e.

A lelki gondozást részben az egyházak, a börtönlelkészek végzik, részben a börtönpszichológusok, csak hogy Magyarországon összesen hét börtönpszichológus van, a kalocsai női börtönben például 400 nő jut közülük egyre.

Kérdés, hogy a büntetés-végrehajtási intézmények fegyőrökből, felügyelőkből, nevelőkből álló személyzeti struktúrája összhangban áll-e egy korszerűbb funkcióval, amely a büntetésen, a szabadságtól való megfosztáson kívül a visszaesések megelőzésére, a kinti életre való hatékony felkészítésre irányul.

Mészáros Mercedes külföldi tanulmányútjain Angliában, Németországban, Dániában azt tapasztalta, hogy az európai zárt intézményekben van szociális munkás, vagy ún. proaktív segítő, aki a fogvatartottakkal egyénileg foglalkozik.

Magyarországon a büntetés-végrehajtás ezt a fajta tevékenységet a civil szervezetektől várja.

Csak hogy kevés ilyen jellegű szervezet van.

A Váltó-sáv Alapítvány a hét éve folytatott börtönmunka tapasztalatai alapján dolgozta ki a maga módszertanát.

Ma az ország büntetés-végrehajtási intézményei közül jelen vannak a Fővárosi Büntetés-végrehajtási Intézetben (Markó–Gyorskocsi–Venyige

utcai részlegek), a Gyűjtőként közismert Budapesti fegyház és börtönben, a Balassagyarmati, Kalocsai, Márianosztrai és Váci Fegyház és Börtönben, valamint a Fiatalokorúak Bv. Intézetében, Tökölön és Kecskeméten.

Az Alapítványban tizen dolgoznak, köztük börtönviseltek is, exkrimi-
nálisok. A munkatársak között, képzettségüket tekintve, van középisko-
lai tanár, szociális munkás, szociológus, szociálpedagógus és szociálpol-
itikus hallgató, népművelő, felsőfokú narkológiai asszisztens.

Jelenleg száz fiatalról vannak információik, közülük hatvan-hetvennel
állnak szorosabb kapcsolatban, és húszan vesznek részt az iskolai prog-
ramban.

A kapcsolatot, mint azt Mészáros Mercedes elmondja, mindig a fog-
vatartottak, illetve elítéltek kezdeményezik. Ennek egyik formája például,
hogy levelet írnak.

Arról, hogy létezik az Alapítvány, rendszerint informális úton szerez-
nek tudomást, társaktól, családtagoktól, az iskolákban végzett felvilágo-
sító munkájukból, az intézményekben működő „hírszolgálatról”. Némely
intézetben a nevelők, a bv. személyzete is segít abban, hogy a fogva-
tartottak megismerjék az Alapítványt.

A jelentkezés után tájékozódó beszélgetés kezdődik az Alapítvány va-
lamelyik tagja és a fiatal között. Ez elsősorban a fiatal életútjára, moti-
vációjára, jövőképeire, jelen helyzetének értelmezésére vonatkozik, azaz
nem objektív mutatók alapján kerülnek bele a programba. Nem kerül
sor a bűncselekmény részletes ismertetésére, illetve a különböző bűncse-
lekménytípusok nem jelenthetnek kizáró okot. Az Alapítvány munkatár-
sai a fiatal zárt intézményen belüli problémáival sem foglalkoznak, azt
ugyanis neki önállóan, helyben kell megoldania.

Az Alapítvány célja a kinti, civil világra való felkészítés, a többségi
társadalom érték- és normarendszerével megegyező életvezetés kialakí-
tásának támogatása, nem pedig a börtön mindennapjaiban jelentkező
problémák megoldásának segítése. Előfordult, hogy egyik vagy másik
intézet igényelte volna, hogy a segítők tájékoztassák a bv. személyzetet
a tudomásukra jutott belső problémákról, ám, mint ahogy az minden
segítő foglalkozására érvényes, az Alapítvány munkatársai is kötelező-
nek tartják a titoktartást magukra nézve.

A beszélgetés alapján dől el, hogy a fiatal bekerül-e a programba,
vagy sem. Kifejezetten szubjektív a döntés – hangsúlyozza Mészáros
Mercedes –, de van néhány olyan jel, mutató, amit figyelembe vesznek.
Például: a fiatal mennyire motivált a változásra, előreláthatólag mennyire
képes rá? De döntő tényező a munkatársak benyomása: tudnak-e, akar-
nak-e vele együtt dolgozni? Képes-e az Alapítvány vállalni az illető fia-
tallal kialakítandó kapcsolatot, illetve az abból eredő problémákat? Mi-
után valaki bekerült a programba, egyéni esetkezelésben részesül, a gon-
dozási tervet az ő egyéniségének megfelelően dolgozzák ki.

A legfőbb cél a rehabilitáció, a be-, illetve visszailleszkedés támoga-
tása, az elszigeteltség, a magányérzet enyhítése, valamint elkezdni azt
a reszocializációs munkát, amelynek során a börtönben tanult magatar-
tással, a börtönben honos normákkal, értékekkel és szokásokkal szemben
segítenek megismerni és elsajátítani a civil társadalom normáit, értékeit
és szokásait.

Azért foglalkoznak a nagy ítéletesekkel, mert ők a legveszélyeztetettebbek, ők azok, akikben 8–10 év alatt kialakul a börtönadaptáció, egyszerűsre mind megszokják a zárt világot, azt, hogy az élet minden részlete szabályozva van, hogy a személyes ügyeikről nem dönthetnek, de nem is *kell* dönteniük. A börtön az institucionalizáció egy igen szélsőséges formája. És azért kezdenek ezzel a *célcsoporttal* a szabadulásuk előtt másfél-két évvel foglalkozni, mert tapasztalataik szerint legalább ennyi időre van szükség ahhoz, hogy kialakuljon a kapcsolat, a bizalom a segítők és a kliensek között, ami a közös munka, a szabadulásra történő felkészítés és a további támogatás alapját képezi.

Kérdés: Két év után kikerülsz, mitől félsz a legjobban?

*Válasz: Hozzászólni egy emberhez, úgy, hogy ő nem tudja, én tudom, hogy honnan jöttem, és látja-e, hogy én valami olyan közegeből jöttem, ami nem szokványos és hétköznapi.
(Részlet a Program diákjaival készített interjúkból)*

A Váltó Program, a fogvatartott és szabadult fiatalok középiskolai szintű oktatása, felkészítésük az érettségire, a legsikeresebb része az Alapítvány tevékenységének, hiszen itt az osztályozó és érettségi vizsgák eredményei láthatók és kézzelfoghatók.

A tanulás a zárt világban élő fiatalok számára valódi cél. Az érettségi olyan lehetőségeket nyithat meg, amelyre egy ígéretesebb jövőt lehet majd alapozni. Maga a tanulás tagolja, strukturálja a börtönben egyhangúan telő időt, ahol egyébként csak ritka alkalmakat tartanak számon: a beszélőket, ha csomagot vagy levelet kapnak, és a szabadulás időpontját. A börtöndiák viszont várja a találkozást a tanárával, vizsgákra készül. A diák a *Belvárosi Tanoda Alapítványi Gimnázium és Szakközépiskolával* áll jogviszonyban, amelynek pedagógiai programja és működési engedélye lehetővé teszi az egyéni haladás ütemét, az egyénhez igazodó tanmenetet, valamint az előrehozott érettségi vizsgát, azaz mód van arra, hogy valaki egy tárgyból tegyen érettségit, majd felkészüljön egy következő tárgyból. A sikeres vizsga önbizalmat ad, ösztönzést a további tanulásra, erőfeszítésre.

A klienseiket azért tudják megtartani, mert erős érzelmi, lelki, intellektuális kapcsolat alakul ki köztük. Az Alapítvány munkatársai mellérendelő, partneri viszonyt igyekeznek a klienseikkel kialakítani, ennek egyik megnyilvánulása lehet egyebek közt a tegeződés, ami a pártfogoltak számára a börtön zárt, hierarchikus viszonyai között a nélkülözött intimitást képviseli.

Az érettségi vizsgákra minden esetben a Tanoda iskolaépületében, székhelyén kerül sor – mondja Mészáros Mercedes. – Ez szerves része a programunknak, hiszen a vizsgákat úgy tekintjük, mint egy főpróbát, mint egy lépést a reintegrációra. Itt sok új emberrel találkozunk, tanárokkal, a többi diákkal, a független, felkért érettségi bizottság tagjaival és elnökével. Az első elfogódottság után mindkét részről oldódnak a feszültségek, jó hangulat, kellemes légkör alakul ki, ami mindenki számára fontos.

Néha előfordul, hogy a bv. intézmény, biztonsági okokra hivatkozva, ragaszkodik ahhoz, hogy az érettségi vizsga bent történjen. Az Alapítvány és a Tanoda azonban nélkülözhetetlenül fontosnak tartja szakmai programjának ezt a részét, és ha az intézmény nem állítja elő a fogva tartott fiatal, nem tudják őt az adott időpontban leéretté tenni.

A büntetés-végrehajtással hivatalosan együttműködnek, a bv. elismeri és igényli a tevékenységüket, a gyakorlatban azonban előfordulnak ütközések. Az Alapítvány munkatársainak jelenléte a börtönben zavaró, hiszen civil szemléletük és magatartásuk a benti személyzet attitűdjétől különbözik, ám mégis, igen markánsan vannak jelen.

Mészáros Mercedes az évek során nemegyszer került megalázó helyzetbe, amikor kioktatták, amikor három-négy tekintélyt sugalló férfiúval ült szemben, egymaga, (legalábbis fizikai értelemben) törekény nőként.

Az utóbbi egy-két évben több kliensük is érettségi után felsőfokú tanulmányokba kívánt, illetve kíván kezdeni. A felsőfokú tanulmányok folytatására ugyan lehetőséget ad a jogszabály, ám ennek még a büntetés-végrehajtásban kialakult gyakorlata nincs. Az Alapítvány sikerként értékeli, hogy két szabadult kliense nyert egyetemi felvételt, és egy elítélt fiatal is felkészülhetett a felvételi vizsgákra, és be is kerülhetett az egyetemre, annak ellenére, hogy helyzete, múltja ismertté vált a felvételi bizottság tagjai előtt. Számára ugyanis biztonsági okok miatt különleges körülményeket kellett teremteni: előállítással jelent meg a szóbelin, elítélt egyenruhában.

A nem szokványos helyzet több kérdést vet föl, a szituációt a különböző szereplők többféleképpen értékelhetik. Az Alapítvány természetesen azon a nézeten volt, kliensükről ne derüljön ki, hogy fogvatartott, de ez a felfogás kétségtelenül csak a kliens érdekeit tartotta szem előtt.

A szabadulás a fogvatartottak számára óriási trauma, örömteli, de ugyanakkor félelmekkel is várt változás, akár vegetatív tünetekkel is járhat: hasmenéssel, fogyással, nem tudnak enni, még ha a kedvenc ételüket teszik eléjük, akkor sem. Ezért az Alapítvány többfajta szabadulásra felkészítő programot dolgozott ki, egyéni és csoportmódszerre. Ezen túlmenően az Alapítvány exkriminális munkatársai adatbázist állítanak fel a szabaduláskor nélkülözhetetlen tudni- és tennivalókról, amelyet tárolnak, szükség szerint frissítenek és bővítenek. Ottlétemkor az egyik munkatársuk a szabadult fiatalok számára elérhető lakhatási lehetőségekről készített listát egészítette ki.

Az Alapítvány minden tőle telhetőt megtesz a klienseiért, a benti időszakban, és a szabadulás után. De nem ér el az összes gondozást igénylő, fogva tartott fiatalhoz. Vannak olyan halmozottan hátrányos helyzetű, az ország legszegényebb régiójából származó, aluliskolázott fiatalok, akiknek szocializációja már valamelyik javító-nevelő intézetben kezdődött, majd a fiatalkorúak bv. intézetében folytatódott, jelenleg pedig valamelyik felnőtt bv. intézményben tartják fogva őket.

Nagy kérdés, hogy a velük folytatott heti egyórás beszélgetés mire elég? Es tegyük hozzá: vajon ilyen előzmények után mihez kezdhetnek? Mi lesz belőlük?

Rácsok Alapítvány

A fogva tartott nőkért, gyermekeikért és családjukért

Az Alapítványt az a Kiss Ferenc – szabad magyar állampolgár, foglalkozására nézve vállalkozó – hozta létre, aki a maga civil kurázsijával, a sajtó által nyújtott nyilvánossággal, ombudsmani közreműködéssel, valamint a Magyar Helsinki Bizottság segítségével kiharcolta, hogy a börtönben szülő asszonyok, a korábbi, alkotmányos jogokat sértő és az elemi emberiséget megtagadó gyakorlattal szemben, együtt lehessenek a csecsemőikkel, legalább a gyerekek egyéves koráig.

A nem mindennapi küzdelem valóban a széles nyilvánosság előtt folyt. Ennek állomásairól naplószerűen tudósított a Magyar Hírlap riportere, Scipiades Erzsébet *A csecsemőper története* című írásában. (Megtalálható és olvasható az interneten: a <http://www.racsokalapitvany.hu/rolunk.htm> weboldalon.)

A történet dióhéjban: Kiss Ferenc és Bánkóczy Anita azután ismerkedtek meg és házasodtak össze, miután az előző kapcsolatában az akkor tizenkilenc éves fiatal nő belekeveredett egy bűnügybe, és már folyt ellene a büntetőeljárás. Bánkóczy Anitának az előző kapcsolatából már volt egy kisfia, és Kiss Ferencről várt gyereket, amikor jogerősen négy év fegyházra ítélték. Tizenegyhetes terhes, amikor a büntetését megkezdi. *Anyaintézete* Kalocsa, közös gyereküket, Kiss Ferenc Ádámot 2001. július 3-án szüli meg a tököli rabkórházban, az apát erről három nappal később értesítik, és amikor odamegy, hogy megnézze az újszülöttet, a kapu elől meglehetősen durván elzavarják. Végül 19 nappal a szülés után megnézheti a fiát.

A riportsorozatból kiderül, a bv. intézetekben az a szokás, hogy a nők nem viselhetik az asszonynevüket, lánynevükön és egy kódszámon tartják őket nyilván. Továbbá arra is fény derül, hogy az ott született gyerekeket születési helyét meghamisítják, és hogy az anyáktól elveszik a gyerekeiket, csak szoptatáskor lehetnek velük együtt.

Miután ezek a tények napvilágot láttak, megkezdődött egy ombudsmani vizsgálat, amely megállapította, hogy a vonatkozó jogi szabályozás hiánya sérti az apa, Kiss Ferenc és a börtönben született fia alkotmányos jogait. Ugyanakkor elindult egy tiltakozási hullám, az UNICEF Magyar Nemzeti Bizottságától kezdve a Női és Gyermekegyjogi Kutató és Oktató Központon át a Csecsemő és Gyermekegyjogi Kollégiumig, amelynek hatására létrehoztak a kecskeméti börtönben egy olyan, minden igényt kielégítő anya-gyerek részleget, amelyben együtt lehetnek az anyák a csecsemőikkel, hat hónapos korukig, ez az időtartam a gyerekek egyéves koráig meghosszabbítható. Az egyéb, törvénytörőnek minősülő szabályokat is megszüntették.

Egy ilyen nyilvánosság előtt zajló küzdelem némileg bevilágít a büntetés-végrehajtás civilek előtt ismeretlen, még ma is *állam az államban*-ként működő világába, és talán erősíti a hazánkban nem túl fejlett állampolgári öntudatot.

Kiss Ferenc jóvoltából egy másik jogsérelem orvoslására is sor került. A börtönben született csecsemők után ugyanis nem kaptak sem az anyák,

sem az otthon élő családtagok családi pótlékot, noha az 1999. január elseje óta alanyi jogon jár. Egy újabb ombudsmani vizsgálat ezt valóban törvényellenesnek találta. A szociális ügyek akkori minisztere, Harrach Péter azonban, noha elismerte a börtönben születettek jogosultságát, annak érvényesítéséről nem intézkedett. Az ügy rendezése a kormányváltás utáni új miniszterre, Csehák Juditra várt, aki a konkrét intézkedésen túl a vonatkozó jogszabályt is módosította.

Az Alapítványt 2002. október 10-én jegyezték be. Nem kérdezem Kiss Ferencet, hogy mi készítette ennek létrehozására, mert a fentiek ismeretében ez nyilvánvaló.

Hármasban beszélgetünk, jelen van a feleség is, aki a börtönbeli életről tényszerű adalékokkal szolgál, higgadtan, indulatok nélkül.

A zsúfoltság tény. A 250 férőhelyes Kalocsán, amikor Anita bekerült, 480-an voltak, a jelenlegi létszám 460. Vannak kis és vannak nagy zárkák, négytől a tizennyolc személyesig. A privát tér minimális, emeletes ágyakon alszanak, sokan élnek gyógyszerekkel, nyugtatóval, altatóval. Nem ritka, hogy meglopják egymást, sűrűn előfordulnak veszekedések – ez a mellékbüntetés.

Dolgozni lehet, van mosoda, konyha, takarítás, varroda, vannak szakörök, lehet tanulni is. A nyolc általános elvégzését a bv. intézetekben a szocializmus kötelezővé tette, ma nem kötelező, ma csak lehetőség, amiért fizetnek is valamennyit. Egyéb tanulási lehetőség: egy számítástechnikai tanfolyam, amelyet ő, Anita elvégzett. De a nők között nagyon sok az analfabéta, akik egy ilyen lehetőséggel nem tudnak mit kezdeni.

A nők az elszigeteltséget, a családjuktól, a gyerekeiktől való kényszerű távollétet nehezebben viselik el, mint a férfiak. Segíteni nem, de könnyíteni lehet a helyzetükön, ha van valaki, akihez bizalommal fordulhatnak.

Kérdés persze, hogy találnak-e valakit a börtönszemélyzet vagy a rabtársak közül, vagy a börtönlelkész az, akitől lelki támaszt várnak. A legfontosabb a családtagokkal való rendszeres kapcsolat, levélben, a beszélőkön való találkozásokon: ezeknek megtartó és lelkileg épen tartó hatása van.

A börtönbüntetés fontos része a szabadulás. Lehet újjászületés, mondja Anita, de lehet összeomlás, a bent töltött időtől függően. Van, aki kilenc év után már nem is tud visszailleszkedni, a családjával nem tud kapcsolatot teremteni, 3–4 hónap után visszaesik, visszahúzza a börtön.

Az alapítvány egyik célja segíteni a szabadulókat albérlet- és munkahelykeresésben.

Az eltelt rövid idő alatt különböző ügyekben húszan-huszonöten fordultak hozzájuk. Előfordult, hogy a fogva tartott nő családját, illetve az időközben munkanélkülivé és otthontalanná vált férjét kellett megkeresni, akinek megváltozott körülményeiről az asszony nem tudott. A férfi hollétét Kiss Ferencék nyomozták ki, az ő révükön sikerült a házaspárnak kapcsolatba kerülni: attól kezdve a férj minden alkalommal, amikor beszélő volt, utazott Zalából Kalocsára.

Másik tervük és céljuk: Kalocsán az oktatást segíteni, a meglévő oktatások skáláját bővíteni. Egy Amerikában élő magyar szociológus és amerikai felesége az ő közbenjárásukat kérte ahhoz, hogy a kalocsai női börtönben folytathassanak kutatást, és egyben oktathassanak is angol

nyelvet és magyar szépirodalmat. Mindezt egy amerikai pályázat révén finanszíroznák. Az első négyhetes kurzust 2004 decemberében szeretnék indítani, a kalocsai börtönparancsnoktól kértek rá engedélyt.

Nagyon sok egyéb tervük van, nyertek egy PHARE-pályázatot a Váltó-sávval és egy harmadik civil szervezettel közösen, ebből indítanak majd Kalocsán egy rehabilitációs programot. Szeretnék csoportterápiát szervezni, létrehozni az elítéltekből egy önsegítő csoportot, ehhez azonban meg kell győzniük a bv.-t.

Szándékaikban áll olyan szakmai programokat indítani, amelyek révén a fogva tartott nők szabadulásuk után versenyképessé válnak a munkaerőpiacon, ehhez azonban pénz kell. Pénzüik egyelőre nincs, mivel az Alapítvány még fiatal és ismeretlen. Ami a működésükhöz szükséges, azt Kiss Ferenc teremti elő a saját jövedelméből.

Nők a börtön után Vizsgálat hat országban

„A kalocsai börtönben ülő férjgyilkos nők túlnyomó többsége saját maga és a gyermekei védelmében ölt...” (Czene Gábor interjúja Morvai Krisztínával, Népszabadság, 2003. szept.15.)

„A nőkről kevésbé esik szó a bűnözés és a deviancia témakörében. Pedig a nők is követhetnek el bűncselekményeket, hiszen kevésbé van esélyük az érvényesülésre, mint a férfiaknak...” (Hökkenő, Szeged)

2002 novemberében kezdődött az a hároméves időtartamra tervezett, EU által finanszírozott, összehasonlító kutatás, amely a börtönből kiszabadult nők társadalmi és munkaerő-piaci reintegrációjára vonatkozik, és amelyben hat ország: Spanyolország, Anglia, Németország, Franciaország, Olaszország és Magyarország vesz részt. Hazai részről a kutatás a Közép-Európai Egyetem Közpolitikai Kutató Intézetében folyik, beszélgetőtársam Tóth Herta tudományos munkatárs, a kutatói team egyik tagja.

A cél annak elemzése, hogy milyen folyamatok befolyásolják a nők visszailleszkedését, az állam milyen szerepet vállal e folyamatokban, és milyen társadalmi szervezetek segítik a nőket a szabadulást követő problémáik megoldásában. A távolabbi cél a tapasztalatok alapján olyan javaslatok kidolgozása, amelyek ezzel a veszélyeztetett csoporttal kapcsolatban az EU egésze számára hasznosíthatók.

A kutatás a tervek szerint 2005 első félévében zárul, tehát az elemzések nem fejeződtek be, a beilleszkedésre vonatkozó eredményekről majd csak ezután tudnak beszámolni, ám már az eddigi tapasztalatok alapján is kialakult egy átfogó és reálisnak tekinthető kép.

Tóth Herta hangsúlyozta, hogy a női bűnözéssel Magyarországon valóban kevés tanulmány foglalkozik, a témakörre vonatkozó ismeretek főként a nemzetközi irodalomból származnak. A magyar szakirodalmat képviselő néhány munka közül a legfrissebb dr. Fehér Lenke és dr. Pati Katalin *Nők a börtönben* című 2001-ben megjelent tanulmánya.

Azt is megemlítette, amiről már korábban is volt szó, hogy a hazai törvényi szabályozás progresszív elveken nyugszik, a börtönbüntetés cél-

ja a büntetés mellett a társadalomba való visszaillesztés. Kérdés, hogy az utóbbi cél miként valósul meg.

A kutatást a terep felderítésével kezdték, három női börtönben vizsgáldtak: Kalocsán, Mélykúton és Egerben. Mindhárom helyen interjú-sorozatot készítettek szabadulás előtt álló nőkkel, arra keresve a választ: miért kerültek be, hogyan élték meg a börtönt, milyen terveik vannak a jövőre...

A vizsgálat utánkövető jellegű, a húsz, általuk kiválasztott nővel interjút készítettek a szabadulásuk után egy, négy és tíz hónappal, hogy nyomon követhessék a sorsuk alakulását. De készítettek interjút döntéshozókkal is.

A női börtönökben tapasztaltakkal kapcsolatban Tóth Herta megerősítette a zsúfoltságot, például Kalocsán, és ezzel összefüggésben annak nyilvánvaló nehézségeit, hogy az intézet helyet tudjon adni szabadidős, képzési, talán még sportprogramoknak is.

A statisztikák szerint a fogva tartott nők által elkövetett bűncselekmények között a leggyakoribb a lopás, rablás, a csalás és emberölés, illetve annak kísérlete.

Emberölésért vagy a kísérletéért a vizsgálat időpontjában 197 nő ült, sokan közülük a férjét, élettársát, partnerét ölte meg több éves családon belüli erőszak után.

A statisztika legszomorúbb, legrosszabb kilátásokat prognosztizáló adatsora a fogva tartott nők iskolázottságára és szakképzettségére vonatkozik. A nők 5 százaléka írástudatlan, további 20 százalékuknak nincs semmilyen befejezett iskolai végzettsége. A börtönbüntetésüket töltő nők 70 százalékának legmagasabb végzettsége a nyolc osztályos általános iskola. Mutatóban akad köztük egy-két egyetemet végzett.

Ezek az arányok a fogva tartott férfiak hasonló adataival szemben rosszabb képet mutatnak. Különösen akkor, ha figyelembe vesszük, hogy a nők többségének szakmája sincs.

A családi állapotukat tekintve a fogva tartott nők között szép számmal akadnak sokgyerekesek, az előéletüket tekintve pedig 20-25 százalékuk már volt büntetve.

Ebből a súlyos alaphelyzetből kiindulva, Tóth Herta fölöttébb érzéketlen elbeszélése nyomán, eltűnődtem azon, vajon mi lehet a legjobb és legrosszabb forgatókönyv az életésélyeket tekintve.

A változat: ha, mondjuk, az ember lánya fiatalon és képzetlenül lopásért 1-2 évre börtönbe kerül. Jó esetben befejezi az általános iskola hiányzó osztályát, vagy kis szerencsével elvégez egy OKJ-s takarítói tanfolyamot. A családja végig támogatja, a mamájától rendszeresen kap csomagokat, a férje és a gyerekei nem könnyen, de kizsorigják a költséges utazást – például Zalából vagy Borsodból Kalocsára –, és olykor-olykor meglátogatják. Ha szerencséje van, és jó zárkába kerül, ahol nincsenek veszekedések, akkor viszonylag ép idegrendszerrel ússza meg a büntetést. A családja megvárta, ő jó magaviseletű volt, és a jövőben sem szándékozik összeütközni a törvénnyel. Most már csak munkát kell találnia. Kérdés: egy OKJ-s takarítói tanfolyammal és a zsebében egy kis priuszos erkölcsivel hol talál munkát? Talál-e egyáltalán?

B változat: ez a rosszabbik forgatókönyv. Alanyunk súlyos bűncse-

lekmény miatt kerül börtönbe, méghozzá fegyház fokozatába. Az ítélet kiszabásakor nem vették figyelembe, hogy sok éven át szenvedett el a férjétől bántalmazást, verést a gyerekekkel együtt, éjszakai kizavarást a lakásból stb. A család mint bázis, az előzmények miatt számára nagy valószínűséggel megszűnt. Szinte bizonyos, hogy pereskedés folyik a gyerekek és a lakás ügyében, és szinte bizonyos, hogy ő lesz a peresztes, minthogy börtönben ül, és nincs ügyvédre pénze. A gyerekek vagy intézetbe kerülnek, vagy valamelyik rokon lesz a gyámjuk. Akár így, akár úgy, éveket nem látja őket, nem hall róluk. A család elfordul tőle, látogatók, kapcsolattartók nélkül éveket tölteni börtönben: büntetés a büntetésben. A családon belüli erőszak okozta traumával nem foglalkozik senki, se bent, se kint – a kriminálisok lelki traumáival általában véve nem foglalkoznak –, alanyunk magára marad az emlékekkel, netán a bűntudatával, de legalább már kevésbé fél. Ha letelik a büntetés, lehet, hogy egyáltalán nincs olyan családtag, aki befogadná. Anyaotthonba csak gyerekekkel együtt mehetne, így hát marad a hajléktalanszálló, a priusz, és nagy valószínűséggel az újabb trauma...

A végszó még hátra van. A kutatási eredmények, mint jeleztem, még váratnak magukra, de az az eddigiekből is kitetszik, hogy a büntetésüket töltők és a szabadulók a fent említett két szervezet támogatásán kívül nagyobb és több segítséget igényelnének a visszataláláshoz, a beilleszkedéshez, az újrakezdéshez.

És némileg elfogadóbb, toleránsabb szemléletet a külvilágtól.

Utóirat: a cikk befejezése után, 2004. szeptember 29-én, szerdán jelent meg az egyik internetes lapban a következő, az eredetileg a *Le Soir* című belga lapban közreadott hír: „Az Európa Tanács tagállamai között Magyarország áll az élen a fogvatartottak öngyilkosságát illetően. A lap az Európa Tanács kedden közzétett, börtönviszonyokkal foglalkozó statisztikáját idézi. E szerint Magyarországon tízezer fogvatartottra 47,5 öngyilkosság esik. Ezt követi Szlovénia 33,3-as átlaggal, majd pedig Dánia, ahol 30,9 öngyilkosság jut tízezer elítéltre. Az Európa Tanács 45 tagállamának átlaga 8,5.”

Fentiekhez, úgy gondolom, nem kell kommentár.